

ULOGA CRKVENIH REDOVA U MEDICINI I FARMACIJI KOD HRVATA

Dr Vladimir BAZALA

U 6. st. prelaze Hrvati preko rimskoga limesa na Dunavu i Dravi i nastavaju nekadašnje rimske krajeve južno od Drave, Panoniju i Dalmaciju, sve do rijeke Zete, osnivajući prve hrvatske kneževine, a Dalmacija postaje političko središte hrvatsko. Starosjedioci se nalaze većinom u gradovima, koji zadržavaju donekle svoju autonomiju, pa se tako razvija živ gradski život. Velik razvoj pokazuju već u ovo doba dalmatinski gradovi Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Hvar, Korčula i Kotor, koji su ostali pod jakim utjecajem susjednog Apeninskog poluotoka. Preko ovih gradova prodirale su u krajeve na istočnoj obali Jadranskoga mora tekovine latinske kulture i znanosti. Velik broj nekada znamenitih gradova u naletu došljaka je razoren, pa su se starosjedioci premjestili na sigurnija mjesta, osnovavši na taj način nove postojbine koje su se brzo razvile u važnije gradove. Stanovnici Andautonije na Savi osnivaju iza propasti svoga naselja današnje zagrebačko istočno naselje, Latinsku četvrt (vicus Latinorum), danas dio Zagreba: Laška (Vlaška) ulica, a ostaci nekadašnjeg grčkog stanovništva, koje se ovdje pojavilo pred više stoljeća i zadržalo, nastavaju se na izbočenom obronku gore Medvednice, gdje će stvoriti Grčko brdo (Mons Graecensis), danas zagrebački kotar Grič ili »Gornji grad«. Stanovnici razorene Salone sele se u Dioklecijanovu palaču i osnivaju grad Split, a stanovnici razorenoga starodrevnoga Epidauruma izgrađuju na istom mjestu Stari Dubrovnik (Ragusa vecchia), današnji Cavtat, a u blizini novu, veliku naseobinu Dubrovnik. Širom zemlje nastanili su se došljaci, ali su veze između gradova i ostale zemlje brzo postale tako tijesne da se stanovništvo brzo izmiješalo a razlike između starosjedioca i došljaka izbrisale.

Svršetkom 7. st. i početkom 8. st. Hrvati se pokrštavaju po rimskom, rimokatoličkom obredu, a god. 925. dobiva hrvatski knez Tomislav od rimskoga pape Ivana X kraljevsku krunu i kruni se za prvog hrvatskog kralja. Sve se to povoljno odrazilo i na povijesni razvitak zdravstvenih prilika, jer je u to doba evropska medicina bila posve u rukama rimokatoličkih crkvenih organizacija. Ovakvo stanje ostalo je i iza god. 1102, kad je Hrvatska stupila u personalnu uniju s Mađarskom.

Medicina u Hrvatskoj u ovo je doba zapravo smjesa autohtone narodne, primitivne, animističke medicine; donesena iz slavenske prado-

movine i na putu na jug izmiješana s medicinskom kulturom naroda koje su Hrvati sastajali na svom putu, nadopunjena ostacima medicine ilirsko-rimskih starosjedilaca i raznovrsnih elemenata starogrčke, bizantske i arapske medicine, a oblikovana u tada suvremenom obliku latinske samostanske medicinske kulture. Iza pokrštenja Hrvata ostaci stare hrvatske narodne kulture progone se kao odraz poganstva a preuzima se sve više kršćanska teurgička, latinska medicina, unesena preko talijanskih i franačkih redovnika.

Sveti zaštitnici medicine bili su sv. Kuzma i Damjan, kojih se kult vrlo rano proširio u Hrvatskoj. Oni su prikazani na mnogim mjestima. Njihovi reljefi izrađeni su na drvenim korskim stolicama u splitskoj katedrali (13. st.), bivšem Dioklecijanovom mauzoleju, a lijepe drvene kipove izradio je u 16. st. kipar Čiočić. Iz 14. st. potječu freske u crkvi sv. Marije Gorske kod Lobora u Hrvatskom Zagorju, na kojima su ovi sveci prikazani s kirurškim instrumentima u rukama. Sličnu ulogu imaju i sv. Fabijan i Sebastijan, sv. Lucija i sv. Apolonija, kao i sv. Apolonije, koji je u crkvi sv. Franje u Samoboru kraj Zagreba prikazan kako u ruci drži zubarska kliješta, a u njima iščupani zub. Zaštitnikom Hrvata postao je sv. Rok, inače zaštitnik protiv kuge, zaštitnikom Dubrovnika sv. Vlaho, izlječitelj vratnih bolesti (kult kojega se još i danas održava), zaštitnik Kotora sv. Tripun, Šibenika sv. Juraj, Zadra sv. Stošija i sv. Šimun itd. Ovim su svecima podizane crkve, od kojih se neke spominju već sredinom 9. st. a sadrže, uz ostalo, i mnogo zavjetnih darova za uspješno ozdravljenje.

Na hrvatskom se području podižu samostani, koji će biti radilišta marljivih samostanaca što će prepisivati stare znanstvene medicinske rukopise, a iz kojih će nastati sva sila »ljekaruša«; ovdje će se proučavati i ljekarništvo, u samostanskim će se vrtovima gajiti ljekovito bilje, u samostanima ubrzo će niknuti i prve suvremene ljekarne, a poneki dio samostana služiti će i za sklonište siromaha i bolesnika i za brigu oko njih.

Od crkvenih redova najvažniji je bio *benediktinski red*, koji je god. 529. utemeljio Benedikt iz Norcije (480, + Monte Cassino 547), napisavši *Regula monachorum* i izgradivši samostan Monte Cassino u Campagni, u Južnoj Italiji nedaleko od grada Salerna, koji se razvio ne samo u maticu benediktinskoga reda nego i u znanstvenu akademiju gdje su redovnici dobili poticaj da proučavaju, prevode i pišu znanstvena medicinska djela i da se bave liječenjem. U regulama posvećeno je jedno poglavlje (Cap. 36. de infirmis fratribus) uputama o postupku s bolešnom braćom.

God. 852. pozvao je hrvatski knez Trpimir benediktince iz Italije u Hrvatsku i sagradio im samostan u Rižinicama (Rupotine), nedaleko od svoga dvora u Klisu. Do 12. st. osnovani su benediktinski samostani u Rabu, sv. Krševana u Zadru (987), sv. Ivana Krstitelja u Biogradu, u Splitu, u Poljicama, sv. Grgura u Vrani, u Otočcu, sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu, na otoku Lokrumu ispred Dubrovnika, na otoku Košljunu ispred Krka i drugdje. Ovi su samostani bili uređeni strogo po benediktinskim pravilima, pa se jedan prijepis tih pravila iz 11. st. sačuvao do danas u knjižnici Dominikanskoga samostana u Dubrovniku, a pravila su već rano prevedena na hrvatski jezik. Ovi su samostani bili

rasadišta tada najnaprednije zapadnjačke kulture i omogućili su Hrvatima već u 9. st. do tada među Slavenima neviđen kulturni i ekonomski uspon, a Hrvati su taj svoj primat zadržali sve do danas.

U samostanima je bila posebna soba za bolesne redovnike, u koju su kasnije bili smješćavani i bolesnici što bi došli izvana, pa ako i nisu bili zaređeni, a liječili su ih posebni redovnici. Najstariji po imenu poznati benediktinski liječnik iz konca 11. i početka 12. st. bio je opat samostana sv. Petra u Selu kraj Splita, imenom Grgur, koji se spominje god. 1090; bio je sinovac hrvatskoga velikaša Petra Crnoga, koji se i sam pod starost zaređio za benediktinca, nakon što je ozdravio od neke navodno opasne bolesti. U samostane, odnosno u posebne određene prostore za bolesnike, sklanjali su se i oboljeli hrvatski velikaši, pa se tako god. 1078. hrvatski knez Stjepan povukao u samostan sv. Stjepana, a u 12. st. splitski nadbiskup Gaudius u samostan sv. Benedikta.

Od crkvenih redova koji su u svojim samostanima osnivali bolnice i ljekarne treba spomenuti još ove:

Red templara, osnovan god. 1118. u Jeruzalemu sa zadatkom da se brine za ranjene i bolesne križare, hodočasnike i putnike i druge bolesnike. Raširio se po Hrvatskoj već sredinom 12. st. Zagrebački biskup Prodan sagradio im je u Novoj Vesi u Zagrebu samostan, a god. 1186. osnovan je samostan sv. Petra na Bojištu kod Nina, gdje je onda bila kraljevska i biskupska rezidencija, a uz samostan osnovan je i hospital za bolesnike i siromahe takvoga javnog značaja da se može uzeti da je to bio prvi javni hospital u Hrvatskoj.

Za ovim nastojanjem oko putnika i bolesnika poveo se i red *cistercita*, osnovan god. 1098, koji je također u 12. st. došao u Hrvatsku. Najvažniji njihov samostan bio je u Topuskom, gdje su cisterciti obnovili tamošnje nekadašnje rimske toplice i kupalište *Ad fines*, a u Zagrebu su istodobno osnovali i prvo javno kupalište. Gotski portal samostanske crkve u Topuskom ostao je do danas sačuvan, dok su crkva i samostan bili razoreni od Turaka u 15. st. Poznati su bili i cistercitski samostani u Slavoniji i hospitali u njima. Samostan u Podborju osnovao je god. 1270. kaločki nadbiskup Ugrin, a papa ga je povjerio cistercitema bulom u kojoj se izričito navodi da je red dužan u njemu uzdržavati hospital »ad receptionem infirmorum et pauperum«, što su cisterciti i izvršili. Za prilike u Hrvatskoj to je tim značajnije jer su cisterciti onaj ogranak benediktinskoga reda koji se u ostalom kulturnom svijetu nije izričito posvetio zdravstvenoj i bolničkoj službi, a ovdje se baš njoj posvetio, vjerojatno silom prilika, jer su zdravstvene prilike bile loše pa ih je trebalo unaprijediti.

Važni crkveni redovi bili su i *franjevci* i *pavlini*, o kojima će trebati i detaljnije govoriti. No prije toga treba bar ukratko i općenito reći o radu ovih samostana na zdravstvenom polju.

U svakom je samostanu bila jedna ili više prostorija za liječenje bolesne braće, prostorija koja se kasnije pretvorila u samostansku bolnicu, a u koju su pored bolesne braće bili primani hodočasnici, siromasi i starci, te je to zapravo bila karitativna ustanova, neke vrste sklonište ili starački dom. No vrlo brzo su se u te prostorije, koje su se s vremenom proširile, primali i bolesnici, pa su pretvorene u prave bolnice.

Tako je to bilo svuda po tadašnjem kulturnom svijetu, i ne treba nas to ni najmanje čuditi.

Liječenjem siromaha i bolesnika, kako bolesne braće tako i svjetovnjaka, bavili su se redovnici posebno upućeni u liječenje i priređivanje lijekova. Oni su svoje znanje redovito stekli služeći starijega brata, upućenoga u liječenje, a upotpunjavali bi svoje znanje iz ostataka narodne medicine i onoga što je znao iz crkvenih i bogoslovskih knjiga i nauka, jer se u bogoslovlju učila i neka vrsta pastoralne medicine kako bi svećenici mogli i u zdravstvenom pogledu biti narodu na ruku.

Pisana djela, »Ljekaruše«

Ovo znanje redovno je bilo sakupljeno u nekoj vrsti priručnika što su se zvali *ljekaruše*, i tako se zadržalo kroz dugi niz godina. Takva *ljekaruša* bila je u svakom samostanu. Njihova vrijednost nije ni danas mala, a pogotovo nije bila mala onda kada su bile pisane. Već kao zbirke narodnih lijekova, recepata i zapisa, te ispisa iz bogoslovskih knjiga, takve su *ljekaruše* karakteristika i simbol svoga vremena. One su bile uputa za sve i svakoga koji je htio pomoći bolesnom čovjeku i vrijedile su kao današnji medicinski priručnici. U nekim su samostanima bile i po dvije ili tri takve *ljekaruše*, što govori da su redovnici svoje znanje i svoj praktički rad usavršavali. Nađeno je i koncepata ili tek započelih *ljekaruša*, što govori da je u samostanu postojao redovnik koji je bio zadužen da piše lječidbenu uputu, ali je nije dovršio. Tako je A. Matasović našao i objavio da je u Fojnici još god. 1774. započeto pisanje jedne takve *ljekaruše* koje nije bilo dovršeno.

Neke *ljekaruše* na hrvatskom jeziku pisane od svećenika, imaju veliku vrijednost. Takva je npr. i knjiga *Vrachtva Vszagdanya Domacha* učenoga pavlina Imbra Luića iz samostana u Lepoglavi, odnosno u Remetama kod Zagreba, iz god. 1746. Na kraju ove knjižice nalaze se i biografski podaci o piscu. Objavio ju je Fran Gundrum-Oriovčanin u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena (XIV, 55—123). Pod imenom *Ljekaruša Luke Šimića* vodi se *ljekaruša* iz 18. st., za koju se pozdano znade da ju je napisao franjevac, koji je neke lijekove zavio u tajne i tako opisao da ih ne može svaki čovjek ili neuk razumjeti. I *ljekaruša* što ju je god. 1784. sastavio »dotur Marković« očit potječe od svećenika. Obje je objavio Marijan Stojković u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, pod naslovom: *Dvije hrvatske ljekaruše iz Dalmacije*. I. Šimićeva *ljekaruša* (XXX-2, 201—208); II. Markovićeva *ljekaruša* (XXX-2, 208—240). Neobjavljena je *ljekaruša* franjevca Bonora Borića iz god. 1815. koja se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Sadrži na stotine narodnih lijekova, recepata i zapisa, sakupljenih i brižno zabilježenih. Uz neke recepte stoji preporuka piščeva »dobar lik«, »isproban lik«, što govori da je sam fra Bonora Borić iskušavao lijekove i one što su bolesnicima koristili označio kao dobre i valjane za upotrebu.

Znatan napredak u medicinskoj književnosti nastao je i u Hrvatskoj već onda kad su ovamo prodrle medicinske spoznaje iz Monte Cassino

i Salerna. U benediktinskom samostanu Monte Cassino preveo je Konstantin Afrički (1010—1087) grčke medicinske klasike i njihove arapske interpreatore na latinski. Tako su redovnici u Monte Cassino došli do izvrsne medicinske građe, a u obližnjem gradu Salernu razvila se medicinska nastava prepisivanjem i komentiranjem ove građe, na osnovi čega je u 12. st. izdana i neke vrste uputa higijenskih i lječidbenih mjera pod naslovom REGIMEN SANITATIS SALERNI, kao glavni tadašnji medicinski i zdravstveni priručnik.

Već iz toga doba ima i na hrvatskom području obilje rukopisa salernskoga podrijetla. I najstariji do sada poznati rukopis prirodno-natstvenoga odnosno medicinskoga sadržaja nađen na hrvatskom području, sačuvan u Naučnoj knjižnici u Dubrovniku, pisan je beneventanom. U popisima srednjovjekovnih dubrovačkih privatnih knjižnica spominju se zbirke prijevoda Konstantina Afričkoga, poznate pod imenom ARTICELLA; rasprava o groznicama što ju je napisao JOHANNES Afflatus; spisi magistra Egidija, itd. U srednjovjekovnom inventaru zagrebačke stolne crkve spominju se dva primjerka salernske farmakopeje: *Antidotarium Nicolai*. Dubrovački kapelan Nikola Barneo, koji je imao vrlo lijepu knjižnicu, oporučno ostavljenu Dubrovačkoj republici, a koja je služila za osnov prve Dubrovačke javne knjižice, spominje u svojoj oporuci iz god. 1527. knjigu zdravstvenih pravila salernske škole (Regimen sanitatis Salerni) u redakciji Arnalda da Villanova. Jedan dio salernskoga *Regimena* štampan je u Zagrebu u misalu iz god. 1511, jedan u pavlinskom obrednom priručniku iz god. 1644, a jedan još i u kalendaru za god. 1653. Pojedine kitice *Regimena* preveo je Pavao Ritter Vitezović (1652—1713) i štampao u svom »Mesečniku« za godište 1692. To je ujedno najstariji do sada poznati štampani medicinski tekst na hrvatskom jeziku. Salernska pravila zdravlja sadrži i »Calendarium Zagrabienense« za god. 1745. i 1753/54. pod naslovom *Schola salernitana de conservanda valetudine*, a onaj za god. 1755. ima ih pod naslovom *Observationes medicae*, pa se to ponavlja sve do kalendara za god. 1804—1807. To isto ima i »Kalendar stoletni« za god. 1801. I u priručnim knjižicama za narod ima mnogo salernskih pravila zdravlja, pa to ima i Hižna knjižica (1783), *Tractatus de naturae ciborium et potus* (Zagrabiae 1796) Mihajla Kalamara, župnika u Nedelišću u Međimurju (to je latinski prijevod bromatologije bolonjskoga liječnika Balthasarea Pisanellija iz god. 1753), *Kuchnik* (1796) župnika Josipa Stjepana Reljkovića, *Satir* (1762) Matije Antuna Reljkovića, *Izbor dugovanyah vszakoverztneh* (1821) župnika Tomaša Mikloušića itd. Velik dio ovakvih i sličnih djela ostao je u rukopisu, pa se tek u novije doba otkriva. U medicinsko-didaktičnom djelu u stihovima koje nosi naslov *Kućni liečnik bez spenze* iz god. 1705. dubrovačkoga opata Ignacija Aquilinića (1642—1715) — djelo što ga spominje dubrovački biograf i povjesničar Seraphinus Cerva (Saro Crijević) (1686—1759) u svom djelu *Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* (4. sv., 1740—1743), poznatom pod skraćenim naslovom »Viri illustres«, a nedavno (1954) to Aquilinićevo djelo detaljnije je opisao Vinko Velnić — u tom djelu, dakle, čitava je prva polovica zapravo prijevod salernskih pravila zdravlja na hrvatski jezik. To je zapravo prvo medicinsko djelo na hrvatskom jeziku u Dubrovniku, jer su do onda, a i još mnogo kasnije, ovakvi spisi

ili čak i zbirke recepata bili prevedeni na talijanski jezik, a ne na hrvatski, ali ono, na žalost, nije objelodanjeno tiskom. To isto vrijedi i za djelo *Vračitelj domaći* Jakoba Karačića iz god. 1763, čuvano u Franjevačkom kolegiju u Zagrebu, što ga je god. 1965. opisao Miroslav Metzger. Iz god. 1772. postoji još jedan latinski spjev salernskih pravila zdravlja što ga je spjevao I. Andrija Lupati pod naslovom »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine«, koji se čuva u Dubrovačkom arhivu, a opisao ga je god. 1957. Vinko Velnić. Takvih će se rukopisa još naći u velikom broju.

I prva medicinska knjiga izdana na hrvatskom jeziku bio je prijevod *Regimena sanitatis Salerni*; izdao ju je franjevac Emerik Pavić (1716—1780) u Pešči god. 1768. u bilingvalnom izdanju, u latinskom originalu i hrvatskom prijevodu, pod naslovom: *FLOS MEDICINAE, sive SCHOLAE SALERNITANAE de conservanda BONA VALETUDINE PRAECEPTA METRICA, Auctore JOANNE de MEDIOLANO. Recenter interpretatione Illyrica, sive Dalmatica Rythmice illustratus, Anno 1768. Cum permissu Superiorum*. Ovaj je prijevod u modernijem pravopisu izdao književnik Alojz Brlić (1795—1855) u »Zori dalmatinskoj«. Jedno izdanje u posebnoj knjizi objavio je Nikola Kovačić god. 1821. Faksimil Pavićeva prijevoda iz god. 1768. izdalo je Farmaceutsko društvo Hrvatske kao 3. knjigu svojih izdanja god. 1958.

Libellus de conservanda sanitate, što ga je napisao magister Thaddeus Alderotti Florentinus (1223—1303), doctor artis medicinae u Bologni, nije došao u Hrvatsku direktno iz Italije, nego u obliku skraćene preradbe, koju je učinio Aldobrandino da Siena pod nazivom »Le quattro stagione e come l'uomo si deve guardare il corpo in ciscenduno tempo de l'anno« i to u njegovoj francuskoj verziji, u obliku starofrancuskog rukopisa pod nazivom *Regime du corps*, a nalazi se u zagrebačkoj sveučilišnoj i metropolitanskoj knjižnici (M 92).

Praksa liječenja

Sve je to bila, dakako, medicina koju bismo danas smatrali »inter-nom medicinom«, medicinom za unutrašnje bolesti, koja je sadržavala higijenske i dijetalne mjere a liječila lijekovima, kao što je to bilo i u ostalom kulturnom svijetu. Ali u samostanskim bolnicama nije se moglo ostati samo na liječenju lijekovima nego je često postala potrebna i neka kirurška pomoć, a nju nisu mogli ni smjeli pružiti redovnici, jer prema crkvenom koncilu u Toursu »ecclesia abhorret a sanguine«. Zato je u samostanu postojao kirurg-ranarnik koji nije bio redovnik, nego laik. On je kiruršku pomoć redovito pružao onako kako je znao i umio, a samo katkada onako kako bi bio naučio od starijega kirurga kod kojega je bio na naukovanju. Rad ovih kirurga nije bio malen iako im je naobrazba bila osrednja i ne suviše suvremena. Kasnije su se kirurgijom sve više bavili i redovnici, osobito pavlini, od kojih su se neki iza uki-nuća reda Sv. Pavla zadržali u narodu kao narodni kirurzi i stekli neri-jetko velik ugled. Mnogo su se pročuli i redovnici franjevci kao kirurzi-ranarnici.

S ovim kirurzima-ranarnicima u samostanima a pogotovo s onima koji su kao svećenici-kirurzi krenuli u narod i ondje se bavili kirurgijom-

-ranarništvom, nastaju i prve poznate afere o nadriliječništvu. Čim bi, naime, svjetovni kirurg ili ljekarnik došao u dotično mjesto ili u blizinu samostana, odmah bi zahtijevao da se ukine liječenje što ga je vršio svećenik-ranarnik i optuživao bi ga s nadriliječenja, mada su i narod i plemstvo voljeli ove samostanske ranarnike, a oni su se istakli — u liječenju ostalih svećenika u narodu, što dokazuje, npr. oporuka Nikole Mrzljaka, župnika u Dragancu, iz god. 1773, koji franjevcima u Ivaniću ostavlja 80 forinti zato jer su ga oni u bolesti njegovali i dali mu lijekove iz svoje ljekarne. To je svjetovne kirurge vrijeđalo i zato su se oni potužili carici Mariji Tereziji, a ova je 2. 10 1758. zabranila liječenje samostanskim ranarnicima izvan samostana, ali je ta zabrana — čini se — slabo obdržavana.

Samostanske ranarnike branio je i franjevački provincijal protiv optužbe svjetovnih liječnika dokazujući kako je potrebno da ovi liječe i izvan samostana, budući da svjetovnih liječnika ima malo te da ih narod ne voli jer su okupirani pa se mogu za vremena naći, a neki da su »ignorantes et idiotae«.

Franjevci

Važan crkveni red bili su franjevci, koji su u svojim samostanima izučavali jednako filozofiju i matematiku, crkvene znanosti i pravoznanstvo, medicinu i farmaciju, pa su redovnici bili i učenj filozofi i učitelji, liječnici i ljekarnici; oni su u samostanima uredili izvršne bolnice i prihvatilišta u doba haranja epidemija, a osnivali su i ljekarne, za koje su lijekove dobivali iz bilja što su ga gajili u svojim samostanskim vrtovima.

Najznamenitiji franjevački samostan bio je samostan u Dubrovniku. Taj je najprije bio izvan zidina, a god. 1317. sagrađen je novi, unutar zidina na Pilama, lijep i prostran, s velikim vrtom u klaustu i vrtom za gajenje bilja u dvorištu prve terase. U samostanu je osnovana bolnica i ljekarna očito već tada kad je samostan zidan. Ova je bolnica odigrala veliku ulogu u doba epidemija kuge, a naročito god. 1527, kad su pomrli i mnogi franjevci koji su liječili oboljele od kuge i koji su pokopani u klaustu samostana, u skupnom groblju na kojem je postavljena značajna, danas dosta oštećena nadgrobna ploča s natpisom: Heu mors omnia truncas . . . crudiore peste . . .

No, iznad svega je znamenita dubrovačka franjevačka ljekarna. Za ovu su ljekarnu dubrovački dobrotvori ostavljali mnoge legat; tako Dobra de Gamba 18. 6. 1357, Ivan Andrija Mart de Velcio god. 1465, i dr. Ljekarna se nalazila između sale kapitula i sakristije, god. 1681. premještena je u gornji trijem samostana u neposrednu blizinu bolnice, a god. 1901. dubrovački dobrotvor i stručnjak za dubrovačke starine Inje knez Amerling uredio joj je moderne prostorije u prolazu do klaustu, tik iza ulaza u samostan, kako to lijepo svjedoči spomen-ploča na unutrašnjoj strani trijema. Ljekarna je god. 1954. povećana, zauzevši i susjednu renesansnu salu samostanskoga kapitula, koja je pretvorena u lijepu izložbenu dvoranu bogatoga kulturnog nasljeđa, pa je uređen muzej u kojem su sačuvane stare stojnice, dok je na mjestu gdje je nekada bila ljekarna postavljen stari inventar koji prikazuje staru ljekarnu u na-

vodno svom originalnom izgledu. Uz ljekarnu je i bogata farmaceutska stručna knjižnica, najveća koja je u našim krajevima sačuvana.

Ljekarnici su bili redom franjevci, koji su ljekarništvo učili od starijega brata ljekarnika (spičara). Prvi se ljekarnik imenom spominje oko god. 1550: bio je to fra Ivan. Točni popis od nekih 25 ljekarnika postoji od god. 1600. Svakako su prvi ljekarnici došli iz Italije, tako fra Bartolomej iz Luke i Silvio iz Tema. Kasnije su ljekarnici bili redom domaći sinovi: Julijan iz Komolca (†1619), Gvido iz Konavala (†1627), Pelegrin iz Stona (†1671), Ferdinand iz Dubrovnika (†1759), Ignacije Šišić iz Rijeke Dubrovačke (†1784), Ivan Evanđelista Lučić iz Pelješa (†1813) i dr. Posljednji od starijega brata redovnika poučeni ljekarnik bio je fra Ivan Batista, koji je 40 godina vodio ljekarnu i vršio dužnost bolničkoga kirurga, ali nakon novih austrijskih propisa o ljekarničkoj službi, on kao samouk više to nije mogao biti pa je ljekarnu nominalno vodio dubrovački ljekarnik Antun Drobac, koji se bio vratio s ljekarničkih studija u Padovi i imao svoju ljekarnu na Placi blizu Sponze.

Prvi stručno izučeni franjevac-ljekarnik i ujedno jedan od najvećih hrvatskih ljekarnika stručnjaka bio je Ivan Ev. Kuzmić (1807—1880), koji je ljekarništvo kao stipendist franjevačkog samostana izučio u Padovi, gdje je bio đak Catulla pa se tako upoznao i s prirodnim naukama te se kasnije proćuo kao istaknuti prirodoslovac, osobito malakolog. Bio je prijatelj svih naših tadašnjih prirodoslovaca, osobito Špire Brusine. Jedan dio njegove bogate zbirke nalazi se danas u Prirodoslovnom muzeju u Dubrovniku, a jedan u Narodnom zoološkom muzeju u Zagrebu. Osim toga bio je vrstan povjesničar i muzičar i uopće vrlo načitan i izobražen kulturni i znanstveni radnik.

I druga dubrovačka ljekarna djelo je kršćanskoga milosrđa. U gradskoj bolnici-ubožnici »Domus Christi«, koja je god. 1347. osnovana kao tipična tadašnja karitativna ustanova onoga doba, uz tadašnji samostan sv. Klare, osnovana je već u početku i priručna bolnička ljekarna, za koju je lijekove nabavljala bolnička zaklada. Kad je ova bolnica-ubožnica god. 1540. pretvorena u pravu bolnicu, osnovana je u njoj i prava tadašnja ljekarna, koja je imala opskrbljivati u prvom redu bolnicu, ali je odmah imala i pravo javnosti, te je služila kao gradska ljekarna. Ljekarnu je vodio izučeni gradski ljekarnik, koji je ujedno bio i bolnički ljekarnik, zadužen za nabavu lijekova potrebnih bolnici. Prema jednom dokumentu u kojem piše da je »... il primo speziale fuorastale che avevano fatto venire dall Italia«, vidi se da su prvi ljekarnici došli iz Italije iz tamošnjih medicinsko-ljekarničkih visokih škola. Ljekarnika je plaćala bolnička zaklada, kako se to lijepo vidi iz jednoga dokumenta od 19. 5. 1650. kojim Vijeće dubrovačke Republike nalaže starateljima zaklade »Domus Christi« da se pobrinu za »... unum bonum aromatharium pro servitio huius civitatis et praecipue dicti Hospitalis, et ut faciant affere res necessarias pro medicamentis« (dobrog ljekarnika za službu ovoga grada a osobito za bolnicu i za nabavu potrebnih lijekova). To je znak da je ova ljekarna bila prva bolnička ljekarna na našem tlu, a ujedno je bila gradska ljekarna s pravom javnosti.

Uskoro su ljekarnici već bili domaći sinovi, jer se već god. 1761. spominje kao ljekarnik ove ljekarne Mato Vokativo, a god. 1787. vlada republike šalje u Napulj na ljekarničke studije njegova nećaka Matu

Šarića, koji je — prema tome — prvi naš stipendist za studij ljekarništva. Šarić se god. 1800. vraća u Dubrovnik i kao gradski (državni) ljekarnik preuzima ljekarnu »Domus Christi«, koju kasnije, za vrijeme francuske okupacije, preuzima u privatno vlasništvo. Ljekarna je kroz dugi niz godina ostala vlasništvo ljekarničke obitelji Šarić, pa su je redom vodili Mato, Miho, Rafo i Mato mlađi sve do god. 1914, kada je Marko Šarić ljekarnu prodao ljekarniku Karabajiću, a ovaj god. 1921. ljekarniku Nikoli Ježiću, koji ju je držao sve do god. 1946, kad je ljekarna podržavljena. Nalazila se na Placi (Stradunu), gdje se još i danas nalazi i radi kao državna ljekarna. Igrala je veliku ulogu u Dubrovniku, jer su se u njoj sastajali učenjaci, književnici, kulturni radnici i političari, među ovima Medo i Niko Pucić, Jozo Bunić-Bona, Frano Grgurević, otac i sin Ivan Antun i Ivan August Kaznačić, Luka Zore, Pero Budmani, Lovro Kukljica i napredni svećenici, kao: kanonik Stjepan Skurla, Antun Kazali i mnogi drugi.

Kad je Mato Šarić god. 1910. preuređivao i modernizirao svoju ljekarnu, ostavio je i konzervirao mnoge stare ornamente u stilu empirea sa zlatnom štukaturom 18. st., a stare stojnice, ljekarnički pribor i utenzilije poklonio Gradskom muzeju u Dubrovniku, gdje su oni i danas lijepo pohranjeni pod upravom kustosa Gradskoga muzeja Bože Glavića te stoje na uvid.

Naročito u Bosni i Hercegovini — od god. 1233., kad se ovdje proširio franjevački red i osnovao svoju provinciju — bili su franjevci ne samo svećenici nego i učitelji i liječitelji tamošnjega naroda. I za doba nezavisne i samostalne kraljevine bosanske i za čitavoga turskoga gospodstva franjevci su u Bosni i Hercegovini bili jedina inteligencija među brojnim katoličkim pučanstvom. Bosna i Hercegovina bile su do 1463. u uskoj vezi sa Zapadom, osobito s Dalmacijom i preko nje s Venecijom, s užom Hrvatskom i Mađarskom, a i s papinskom rezidencijom u Rimu. Tako je i utjecaj Zapada bio u Bosni i Hercegovini jak i stalan. Dolaskom Turaka nestaje kraljevske vlasti, zatvaraju se granice i prekidaju se sve veze sa Zapadom. Skrb o katoličkom pučanstvu — a to je do sredine 16. stoljeća jedino kršćansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini — pada na leđa franjevaca, čiji su samostani u doba dolaska Turaka bili u Olovu, Fojnici, Kreševu i Kraljevskoj Sutjesci. I to skrb ne samo o njihovom duhovnom životu nego i o životu uopće. Oni su bili dušobrižnici, i zaštitnici od napastovanja nesavjesnih činovnika, i ispovjednici, kao i branitelji osnovnih ljudskih prava kršćanskoga življa pred vezirskim vlastima u Bosni i Hercegovini, a često i pred sultanovim prijestoljem u Carigradu. Oni su bili i crkveni i svjetovni učitelji i upućivali su svoju pastvu u način boljega života.

Da bi mogli u svemu opravdati nade što ih je u njih polagao njihov puk, franjevci su morali već od davnine učiti liječništvo, medicinu, i liječiti svoju pastvu kad je to trebalo. Kuga i razne druge zarazne bolesti harale su nemilosrdno po narodu, a vrlo loše zdravstvene prilike urodile su teškim bolestima, koje nisu mogle biti izliječene samo molitvama i vraćanjem, pa su franjevci morali učiti medicinu, što nije bilo teško, jer oduvijek je među bosanskim franjevcima bilo braće koja su imala smisla za liječništvo. Teško je reći kakva je bila njihova liječnička i ljekarnička sprema. Bit će da su mnogi to izučili kao zanat kod starijeg i

dobro izvježbanog samostanskog kirurga ili ljekarnika, kako je to bilo i kod svjetovnih kirurga i ljekarnika onoga doba. I od naroda su isprva mnogo naučili, pa je njihovo liječenje sigurno isprva slično »narodnom«, pučkom liječenju. Tako su i franjevci kao liječnici isprva bili samouci koji su od svojih prethodnika empirički, iskustvom, naučili liječiti razne bolesti i vidati rane i tako pomagati u teškim danima i svojoj braći i širokom pučanstvu. Kasnije pak, nešto zbog velike potrebe za iskusnim liječnicima, nešto zbog sklonosti pojedinaca prema medicinskim studijama, iz redova bosanskih franjevaca izlaze sposobni, stručno izobraženi liječnici, završavajući nauke na sveučilištima u Italiji, Veneciji i Mađarskoj. Dok se kod empirika — pučkih liječnika staroga kova iz franjevačkoga reda — u liječenju različitih bolesti susreću i prepleću religiozni i sujevjerni momenti s čistom liječničkom znanošću, dotle se novi liječnici što dolaze iz inozemstva služe gotovo isključivo pravom naukom, razumije se — prema stupnju njenog tadašnjeg razvoja.

Franjevci liječnici isprva su liječili u samostanima, i to ponajprije svoju bolesnu braću, a zatim i sve one koji bi došli potražiti pomoć u samostanu. Mnogi je franjevac liječnik brzo zašao u narod, a tako se i mnogi franjevac-župnik bavio posebno liječenjem bolesti, vađenjem zuba, kirurgijom-ranarstvom, vidanjem rana, namještanjem uganutih zglobova ili utezanjem kostoloma, a svi su oni znali dosta savjeta u bolesti. Bilo je stlačajeva da su pojedini franjevci-liječnici proglašavani zbog svoje spremne i vještine liječnicima čitave bosanske redodržave (medicūs provinciae Bosnae Argentinae), dakle nekom vrstom protomedikusa, praliječnika.

Franjevcima se narod obraćao u svakoj prilici, ali ih nije nazivao »ocima«, kako se inače nazivaju po katoličkom svijetu, nego »ujacima«. Tako ih naziva i danas. Bosancima i Hercegovcima ime »otac«, koje se govori samo roditelju i Bogu, činilo se nezgodnim za liječnika, a da ipak označe kako su im oni bliski, nazivali su ih »ujacima«.

Ni muslimanska gospoda u to doba nisu imala liječnika, barem ne školovanih kakvih je bilo na Zapadu, a raja, pa ni obični muslimani, nisu mogli ni pomišljati da potraže liječničku pomoć kad im je trebala, pa su se obraćali franjevcima.

»Ujacima« su se obraćali i pravoslavni; bio je to nepismen svijet, koji je poštivao znanje franjevaca što su svršili visoke škole i bili jedini pismeni i učeni.

Sve to govori, da je franjevačka medicina stajala na visokom stupnju.

Velike zasluge stekli su franjevci na jednom području, koje je tadašnjoj stručnoj medicini bilo nepoznato, a to je liječenje duševnih bolesti. O tom sam liječenju pisao u svojoj knjizi *Samozvani liječnici* (Zagreb 1936, str. 67—77); opisao ga je reporterski F. M. Fuis u »Novostima« (Zagreb 1936, br. 178, 179 i 180 od 28. i 30. 6 i 5. 7 1936); ušlo je i u svjetsku književnost kad ga je Erwin Liek opisao u svojoj knjizi *Das Wunder in der Heilkunde* (str. 67—70); napose sam ga obradio u svojoj raspravi »Svećenici kao liječnici« (Lij. vjesn. 60, 9, 1938) kao referat za XI međunarodni kongres za povijest medicine u Zagrebu god. 1938. Još do pred II svjetski rat u Podmilačje, 60 km južno od Banjaluke dolazilo je zavjetnoj crkvi sv. Ivana 24. lipnja, na Ivanjdan, na hiljade i hiljade ljudi,

koji su tražili pomoć od ujaka da iz pojedinih bolesnika »istjeraju vraga«, jer se sve duševne bolesti smatralo za okupaciju od vraga. Slično je bilo i u Olovu kod Blažene Gospe olovske na crkveni god. Uspjeh sugestije i psihoterapije, čak i u masama, na ovim sijelima bio je upravo frapantan.

Franjevački liječnici bili su među pučanstvom osobito popularni u doba strahovitih haranja kuge. Tada su franjevci u isto doba bili i ispovjednici i tješitelji, kao i liječnici, jedina nada i utjeha, jer se umiralo na hiljade. Ali uspjeh franjevaca nije bio malen. Savjetujući čistoću, uklanjanje ukućana iz blizine okuženoga, savjetujući da se odjeća bolesnoga ili umrloga ne preuzima nego da se pali, dajući antifebrilna i otvarajuća sredstva i režući kužne prišteve ili puštajući krv, a pogotovo nalažući da se soba, ili kuća umrloga kadi sredstvima koja odavaju kâd i paru jakoga mirisa, ljudi da se mažu sumporom i da jedu češnjak, a u grobove umrlih da se baca živo vapno — franjevci su učinili za borbu protiv kuge više negoli je redovno učinila stručna medicina. Uz to su franjevci savjetovali izolaciju i karantenu. Za kađenje su franjevci uveli dim goruće smrekovine (*Juniperus communis* L), što je dugo vremena i kasnije bilo omiljelo oficinalno sredstvo. Mnogi su franjevci liječeći okužene i sami umrli od kuge, o čemu najbolje svjedoči »*Necrologium Bosnae Argentinae*«, gdje ima o tom mnogo bilježaka.

Poimence se kao vrsni liječnici spominju: oko 1732. neki franjevac Lašvanin, god. 1708, 1761. i 1796. spominju se redom neki franjevci, liječnici kreševskoga samostana; posljednji se naziva Zekvardor (očito iskripljeno od Salvator). Napose se spominju u Kreševu fra Tadija Lagarević (1761—1840), fra Nikola Ilijić (1767—1840) i fra Mato Nikolić (1784 — 1844) kao vrsni i stručno izučeni liječnici. Najznamenitiji bosanski liječnik-franjevac bio je Franjo Gracić (1720—1799), koji je medicinu učio u Italiji i Austriji, a napisao je i tada znameniti spis »*Sacerdotis viatoris analysis theorico-practica de viribus virus febriferi, pestiferi atquae serpentina de plerisque aliis morbis, eorumque praecipuis antidotis et aliis quibusdam miscellis*«, objavljen tiskom i dozvolom crkvenih vlasti u Padovi 1795. (Patavii, superiorum permissu), dakle malu i konciznu patologiju i terapiju.

Isusovci

Isusovci su u Hrvatskoj bili uglavnom prosvjetitelji: osnivali su gimnazije, u Zagrebu su 1632. započeli s visokoškolskom bogoslovskom a 1662. s filozofskom nastavom; god. 1669. ova je škola diplomom cara i kralja Leopolda I dobila naslov i sva prava sveučilišta. Manje su se bavili zdravstvenim pitanjima, ali su ipak osnivali ljekarne, tako jednu u Požegi, a drugu u Zagrebu. Ova zagrebačka poznata je pod imenom »*Apotheca ad aquilam auream*«. U to doba bile su u Zagrebu dvije ljekarne. Jedna je bila gradska ljekarna »*K crnom orlu*« (*Apotheca civitatensis ad Aquilam nigram*), koja se spominje već god. 1355; osnovana je vjerojatno još mnogo ranije, a nalazila se u jednom onakvom »štacunu« u Kamenitoj ulici kakav danas služi za voštarnicu kod Kamenitih vrata. Koncem 15. st. preseljena je »uza zid župne crkve sv. Marka«. Druga je

bila kaptolska ljekarna, koja se nalazila na Opatovini i na Kaptolu, kasnije na Jelačićevom trgu (danas Trg Republike) i napokon na Dolcu, a spominje se god. 1600, ali je osnovana sigurno mnogo ranije.

Isusovci su imali mnogo razloga da osnuju ljekarnu, jer je samostan bio velik, pa je i potreba za vlastitom samostanskom ljekarnom bila velika, a i mogućnost za javnu ljekarnu bila je vrlo velika, jer su isusovci lako dolazili do jeftinih lijekova, koji su već u ono vrijeme bili vrlo potrebni i mnogo traženi. Pored svega, isusovci su sa svojih prekomorskih misija dobivali lijekove besplatno, pa su tako uveli i kinovac iz kojega se dobivao kinin, a taj se dugo vremena i zvao »polvo de los Jesuitos«. Ujedno su oni bili oslobođeni plaćanja tridesetnice, carine na uvezene lijekove. Ni osoblje ljekarne većinom nisu plaćali, pa je tako ljekarna bila vrlo rentabilna.

Ljekarna u isusovačkom samostanu, koji se nalazio na današnjem Jezuitskom trgu, započela je radom 1643. Za njezino osnivanje utrošena je svota od 4.000 rajnskih forinti, što je za ono doba predstavljalo svotu s kojom se moglo vrlo dobro urediti jednu ljekarnu i nabaviti dosta lijekova. Ljekarnu su vodili sami isusovci; tek pokatkad bi za vođenje ljekarne bio uzet koji ljekarnik svjetovanjak. Ljekarni se prigovaralo što je smještena u klauzuri i što ni jedan prozor nije gledao na ulicu, pa joj se prema tome osporavalo »pravo javnosti«, ali je ljekarna ipak izdavala lijekove ne samo za potrebe samostana i drugih isusovačkih ustanova nego i za potrebe samostana i ustanova drugih crkvenih redova a i za plemiće i građane Griča i građane Kaptola, a mnogo je poslužila i nakon požarâ Gornjega grada, kojih je onda bilo upravo katastrofalnih, jer su u zbijenim gradovima zgrade i nastambe bile od drva, a krovovi od slame i šindre. Tako se i izrijekom spominje da su 1674. isusovci besplatno davali lijekove »što ih spremiše u svojoj tada glasovitoj ljekarni, koja bijaše najbolja u Hrvatskoj«. Ljekarna je izdavala lijekove i izvan zagrebačkoga područja. Stoga je de facto imala status »javne ljekarne«. U svakom slučaju, ljekarna je bila vrlo ugledna. Zvala se »Apotheca Societatis Iesu«, a kasnije »Apotheca ad Aquillam auream«.

God. 1763. isusovci su bili pozvani da ljekarnu prodaju jer se i na njih protegla reforma zdravstva Marije Terezije, kojom je crkvenim redovima bilo zabranjeno držati ljekarne. Protest isusovaca protiv ove odredbe banu Nadaždiju nije uspio i isusovci su ljekarnu ponudili vlasnici Gradske ljekarne, Maksimilijani Grudnik, udovici ljekarnika Kristofora Baptiste Grudnika. Njenom je ljekarnom upravljao ljekarnik Juraj Fučko, za koga se konačno i udala. Ali do prodaje odnosno kupnje nije došlo, iako je Grudnikova bila u najboljoj prilici da na taj način poveća svoju ljekarnu, pošto je 1762. kupila kuću u Sjemenišnoj (danas Vranicanijevoj) ulici i ondje smjestila Gradsku ljekarnu. Isusovci su 1764. prodali ljekarnu vojnom kirurgu pukovniku Francisku Willardtu, koji je pronašao ljekarnika Leopolda Hartinga da mu je vodi, a Willardt je god. 1772. ljekarnu preprodao Karlu Fröschlu, koji je došao iz Beča. Ljekarna je — prema kupoprodajnom ugovoru — već onda imala oficinu, materijalku (camara materialium), laboratorij, podrum (cellarium) i tavan, dakle, sve prostorije koje se još od ranijega doba pa sve do danas zahtijevaju kao sastavni dijelovi jedne valjane ljekarne. Čini se da se tada ljekarna već nalazila na Markovu trgu, ali nije jasno kako

je iz Fröschlovih ruku prešla u vlasništvo vlasnika Gradske ljekarne i pod imenom Gradske ljekarne dalje radila na Markovom trgu, ili je pak Fröschl kupio i Gradsku ljekarnu i spojene ljekarne držao u prostorijama na Markovu trgu. Svakako, od toga doba ne spominje se više nekoć slavna »Ljekarna k zlatnom orlu«, nego samo »Gradska Ljekarna k crnom orlu«, i ta se nalazi na Markovom trgu sve dok ova zgrada nije srušena da bi na njezinom mjestu i mjestu svih ostalih zgrada na istočnoj strani Markova trga bila sagrađena velika zgrada Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade i Hrvatskoga Sabora, a Ljekarna se preselila u kuću uz Kamenita vrata, koju je tada renovirao i dogradio znameniti graditelj Bartol Felbinger, gdje se ona i danas još nalazi, te je 1955. proslavila 600 godina opstanka i kontinuiranog rada.

Pavlini

Znameniti liječnici i ljekarnici bili su i redovnici pavlini, redovnici pustinjaci, koji se tako zovu po svome zaštitniku sv. Pavlu Tivljaninu pustinjaku u egipatskoj Tebaidi. Imali su već u prvoj polovici 13. St. svoje samostane u Mađarskoj, Hrvaskoj, Austriji i Poljskoj. Već od druge polovice 13. st. bili su jedan od najjače zastupanih redova. Po bijelim haljinama koje su nosili narod ih je zvao bijeli fratri.

Njihov glavni samostan u Hrvatskoj u prvo vrijeme bio je samostan u Remetama kraj Zagreba. Riječ *Remete* nastala je prema latinskoj riječi *eremita*, tj. pustinjaci, jer su Pavlini bili »redovnici-pustinjaci«. Samostan je osnovan 1274., god. 1390. podignut je na vikarijat, a 1658. nalazi se u njemu novicijati. Za pokrajinskog redovničkog poglavara Martina Borkovića izgrađen je samostan onako kako i danas postoji (kao župni dvor). U crkvenim obredima pavlini su se u Remetama (kao i u senjskoj biskupiji) služili glagoljicom. — God. 1591, prigodom jednog upada, Turci su zarobili 15 redovnika od kojih su 12 objesili o lipu u selu Vugrovcu nedaleko od Zagreba. Oko 1750. u remetskom samostanu bilo je 25 redovnika.

U to doba već je glavno sjelo pavlina preneseno u samostan u Lepoglavi, koji je god. 1400. podigao kasniji slavonski ban, grof Herman Celjski, tast kralja Sigismunda Luksemburgovca (1387—1437).

Samostan Lepoglava bio je 3 stoljeća znamenito sjelo materijalne i duhovne kulture u sjevernoj Hrvatskoj. U njemu su se gajile znanosti i umjetnosti svake vrste. U samostanu je redovno bilo 50 do 60 redovnika. Samo je šteta što je samostan u Lepoglavi, kao i mnogi drugi pavlinski samostani, postojao u zabitnom kraju, pa velik dio ovoga posla oko znanosti i umjetnosti nije došao do širokoga svijeta.

U tom samostanu pavlini su već 1503. osnovali prvu javnu gimnaziju (seminarium studiorum), kojoj je ravnateljem bio Marko od Dubrave (Dombrinus). Kao i škole raznih naprednih crkvenih redova, tako je i škola u Lepoglavi (koja je prvobitno bila namijenjena mladićima koji su stupali u pavlinski red) već od početka primala i druge mladiće pogotovo otkad je 1583. general reda Stjepan od Trnave odredio da se u školu primaju redovno i svjetovnjaci, pa su pavlini pored samostana sagradili posebnu kuću (kolegij) u koju su na stan i hranu primani sinovi svjetovne gospode, poglavito njihovih susjeda u Hrvatskom Zagorju.

Ta je škola razvila veliku djelatnost, osobito kada je 1636. u samostan prenesena filozofsko-teološka (visoka) škola iz Bečkog Novog mjesta (Wiener Neustadt). U toj školi je već 1654. mladi zagorski plemić Ljudevit Marić, nakon svršene isusovačke gimnazije u Zagrebu i filozofije u Lepoglavi, u susjednom Velikom Taboru, gradu grofova Ratkaj, pred brojnom gospodom na svečanoj disputaciji branio neke teze iz filozofije. Škola je 1663. tako povećana da je to bilo pravo sveučilište s teološkim i filozofskim fakultetom. Bulom »Ex iniuncto nobis divinitus« od 3. travnja 1671. papa Klement X podijelio je poglavarima pavlinskog reda pravo da onima koji izuče nauke u ovoj školi dijele akademske časti, osobito doktorat filozofije i teologije, a tu je bulu car i kralj Leopold I svojim reskriptom od 23. siječnja 1674. potvrdio.

Škola je procvatala osobito kad joj je rektorom bio general pavlinskoga reda Ivan Krištolovec, rodom Varaždinac, dvorski tajni savjetnik cara i kralja Karla VI (1711—1740) i pisac latinske povijesti Austrije.

Đaci te škole bili su kasniji pavlinski provincijali i povjesničari pavlinskoga reda Nikola B e n g e r (1695—1766), i inače poznat kao vrstan hrvatski historičar, i Andrija E g g e r e r, koji je posebno važan jer je, pored toga što je bio povjesničar pavlinskoga reda, napisao i djelo: »*Pharmacopoea coelestis* seu Maria Remetensis in regno Slavoniae sub cura F. F. ordinis Sancti Pauli primi Eremiti«, izdano u Grazu god. 1672. Na naslovnoj stranici nalazi se slika koja prikazuje kip majke Isusove, s desne strane su liječnici Asklepije i Galen, a s lijeve strane nemoćnici i bolesnici koji traže lijeka. Knjiga je posvećena tada već zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću, koji je prije toga bio opat remetskoga samostana. Ovomu Martinu Borkoviću posvetio je 1673. prvi profesor matematike i geografije na novoosnovanom isusovačkom sveučilištu u Zagrebu, Stjepan Glavač, svoj zemljovid Hrvatske (*Reliquiae reliquiarum olim incltyti regni Croatiae*), što govori da je on bio propagator prirodnih nauka, a to sve pokazuje i velik interes crkvenih redova onoga doba za prirodne nauke.

Čini mi se da je posljednja promocija u Lepoglavi bila u srpnju 1771., kad je mladi pavlin Silvestar Völgyi bogoslov svršene 4. godine u Lepoglavi, u svečanoj disputaciji branio neke teze iz teologije. Komisiji za obranu tezâ predsjedavao je nekadašnji đak ove škole, a sada profesor, doktor teologije i filozofije lepoglavskoga sveučilišta Venancije Glavina, koji je tom prilikom održao jedan teološki traktat, tumačeći odluke crkvenoga sinoda zagrebačkoga 1574. na kojemu je biskup Juraj grof *Drašković* osudio i spise međimurskog župnika Mihajla Bučića, privrženika i širitelja Kalvinove vjere. Taj traktat je kasnije izašao i u posebnom izdanju i igra veliku ulogu u crkvenoj povijesti.

Sve to govori da je pavlinska visoka škola u Lepoglavi bila pravo sveučilište tadašnjega oblika, s dva važna fakulteta: teološkim i filozofskim.

U isto doba s lepoglavskim samostanom razvila se i podružnica toga samostana u zamku Olimje, koji se u starim spisima spominje već god. 1015. Zamak je grofica Hema Breška 1042. poklonila ženskom samostanu u Krki u Koruškoj, koji je ona sama i ustanovila. Nakon ukidanja ovoga samostana dvorac Olimje postao je vlasništvo krške biskupije.

Kasnije su vlasnici dvorca bili Janko Tattenbach (†1587), pukovnik u Hrvatskoj, i njegovi nasljednici. Možda je ova porodica sagradila osnovni dio dvorca u današnjem obliku, jer zgrada nosi uklesanu oznaku godina 1550.

Kasniji vlasnici bili su redom hrvatski plemići, a posljednji vlasnik dvorca, protonotar Hrvatskoga kraljevstva, Ivan baron Z a k m a r d i de Diankovec ustupio je 1662. dvorac Olimje sa svim okolišem pavlinima za samostan. Simon Bogavić, prvi prior samostana, podigao je na zapadnoj strani dvorca crkvu Sv. Pavla (1675), a zgradu dvorca povisio za jedan kat. U 18. st. uz crkvu je dozidana kapelica Sv. Franje Ksaverskog.

U to vrijeme u dvorcu je osnovana ljekarna, a izgrađene su ili pregrađene još neke prostorije koje su imale služiti za tu ljekarnu i njezine potrebe.

Ljekarna je zauzimala prostorije u prizemlju lijeve, okrugle kule dvorca, pored crkve, a imala je i poseban ulaz izvana. Put do nje vodio je preko mosta iznad jednog jarka. Na slici »Closter Wolinia S. Pauli primi Eremitae Ordens« iz 1681. vidi se samostan, ulaz u ljekarnu i oko samostana više bašća u kojima su samostanci gajili ljekovito bilje. To je doba kad se hrvatski crkveni red sv. Pavla nalazio na najvišem stupnju kulture i nastojanja oko nauke i znanosti, a članovi toga reda bili popularni u narodu i cijenjeni kao liječnici, iako o njihovom radu na zdravstvenom polju, osim rijetkih podataka u latinski pisanim analima A. Eggerera i Nikole Bengera, imamo vrlo malo pisanih izvještaja.

God. 1766. jedan od najvećih majstora baroka Južne Štajerske i sjeverne Hrvatske, Anton L e r c h i n g e r, ukrasio je freskama najprije kapelicu Sv. Franje, a zatim 14 godina kasnije i prostorije ljekarne. Najveći dio ovih fresaka prikazuje medicinske i farmaceutske motive.

No, monumentalnost prostorija ljekarne i freske u njoj kao i u susjednoj crkvi Sv. Franje govori u prilog tome da je zamak Olimje i samostan u njemu bio zamišljen za neku veću svrhu negoli je samo ljekarna i prodavaonica lijekova. Na to nas upućuje ponajprije važna činjenica da crkveni redovi — pored visokoškolske nastave iz teologije i filozofije — nisu mogli mimoći ni prirodne nauke. To je doba procvata prirodnih nauka, koje su u mnogom pogledu ugrožavale staru skolastičku nauku. U Firenzi je 1657. osnovana Akademija za eksperimentalna istraživanja, a car Leopold I osniva u Halle na Saale svoju akademiju, koja još danas nosi naslov Akademia Leopoldina ili Deutsche Akademie der Naturforscher. Ali crkvenim redovima činilo se opasno baviti se, na primjer, fizikom ili astronomijom nakon što je Galileo Galilei (1564—1642) već imao neprilike s inkvizicijom, a među tadašnjim našim redovnicima nije na tom području bilo ličnosti poput jednog Ruđera Boškovića (1711—1787). Pa ni čistom kemijom crkveni se redovi nisu htjeli baviti. No zato su tim marljivije prionuli uz studij botanike i iz nje proizašle farmacije. Mnogi samostani postali su rasadište ne samo ljekovitog bilja nego i nauke o lijekovima. Franjevci u Dubrovniku već od 14. st. imaju svoju ljekarnu i u svojem malom vrtu iza samostana gaje ljekovito bilje, a u Zagrebu su s mnogo mara isusovci osnovali svoju ljekarnu, uz već postojeću gradsku ljekarnu »K crnom orlu«.

Ali i ljekarna u Dubrovniku i ove u Zagrebu imale su prođu kao prodavaonice lijekova jer su se nalazile u velikim gradovima, a ovi su

imali i veliku okolicu, pa je ljekarna bila rentabilno poduzeće. U Olimju toga nije bilo. Olimje leži u kraju koji je doduše krasan, šumovit, s prikladnim zemljištem za gajenje bilja — svakako većim i prikladnijim no što su ga imali samostani u gradovima — ali nije bio toliko napučen da bi se ovdje isplatilo imati ljekarnu, još k tome tako komfornu, ukrašenu freskama, s mnogim prostorijama. No, udaljenost od buke i vreve, pa i od javnosti društvenoga i političkog života, dala je nadu da će se pavlini ovdje moći baviti istraživačkim radom na problemima kojima je javni i društveni život nepogodan. Zato se mora pomišljati na to da je zamak Olimje morao biti namijenjen ne samo da bude sjedište jedne ljekarne i prodavaonice lijekova nego i nešto više, a to ne može biti ništa drugo nego da je ljekarna imala biti središte oko kojega bi se razvila neka prirodoslovna, farmaceutska ili medicinska nastavna i naučna ustanova, neke vrste fakulteta prirodnih, naročito medicinskih nauka.

Za ovu pretpostavku govori ne samo prostranost samostana, koji je mogao poslužiti kao kolegij za đake i nastavnike toga prirodoslovnog fakulteta, nego i freske, koje se nj u kojem slučaju ne mogu smatrati samo nekim ukrasom ljekarne, nego upućuju na to da su imale ukrašavati baš neku širu nastavnu i naučnu medicinsku ustanovu.

Na to upućuje i činjenica da freske nisu posvećene sv. Pavlu pustinjaku, nego je freskama iskićena kapelica Sv. Franje. Ovaj je bio poznat po svojoj brizi za bolesnike. Rođen 1506. u Ksaveriju blizu Pampole u Španjolskoj, posvetio se filozofiji, stekao 1524. doktorat i postao nastavnik na sveučilištu u Parizu, gdje je naučavao »fiziku«, u koju je spadala i nauka o lijekovima i liječenju lijekovima. Kasnije je studirao i teologiju. Radio je kasnije u Veneciji, brinući se za bolesnike a 1541. krenuo je u Indiju, gdje se posvetio liječničkom zvanju, osnovao bolnicu za kužne i u njoj radio do svoje smrti.

Najveći broj fresaka u kapelici posvećenoj ovome svecu prikazuje baš njegov rad oko bolesnika. No osim slika iz života i rada toga sveca, naslikana je i jedna zanimljiva slika koja prikazuje zapravo unutrašnjost jedne bolnice u kojoj na ležajima leže bolesnici a oko njih stoje njegovatelji. U perspektivi s lijeve strane ova se bolnička soba produžuje u ljekarnu, a s desne dalje u bolničke prostorije. Ova slika podsjeća na slike njegovanja bolesnika i slike tadašnjih bolnica Pietera Cornelisa (oko 1490—1544).

U prostoriji koja čini predsoblje ljekarne upadaju u oči na ulazu u ljekarnu plastično prikazani likovi sv. Kuzme i sv. Damjana, dva brata liječnika koji su živjeli u 3. st. u jednoj bolnici u Siriji. Na svodu nad ulazom stoji natpis: »Fili in tua infirmitate ne despicias te ipsum, sed ora dominum, et ipse curabit te«.

Na svodu glavne dvorane naslikana je velika slika koja pokazuje stvoritelja svijeta kako stvara lijekove, ljekovito bilje, drveće, životinje, a vidi se i kako se kopa i dovozi rudno blago.

Na jednoj je slici prikazan mudri kralj kraljevâ Salomon, za koga biblija kaže: »Disputavit a cedro usque ad hysopum«, a ova je rečenica napisana i na okviru freske na kojoj Salomon, za koga Orijent još danas vjeruje da je bio veliki liječnik, u kraljevskoj odori čita iz jedne velike knjige. Na lijevoj strani knjige naslikana je grančica cedra, a na desnoj izop, koji su naši liječnici i ljekarnici upotrebljavali stoljećima.

Na jednoj freski prikazan je Krist kako liječi uzetoga, i to spada u grupu onih slika u kojima je Krist prikazan u ulozi liječnika. Uz to se ovdje nalazi niz freski u prozorskim nišama, koje prikazuju redom: Asklepija, Hipokrata, Dioskurida, Galena, Avicenu i Paracelsusa, sve lištom znamenite liječnike.

Prikazan je velik broj ljekovita bilja koje se nalazilo ne samo za ljekarničke potrebe nego i za liječnike, npr. mandragora, koju su davali za povećanje ljubavne strasti i za plodnost žena, ali i protiv boli i nesаницe, a ranarnici su je prilikom svojih operativnih zahvata upotrebljavali kao narkotično sredstvo.

Upada u oči da je u ono doba u Olimju, uz velik broj ljekarnika kao što su bili: Leopoldus Wurzerger (†1746 u Lepoglavi), Joannes Ekkert (†1746 u Sveticama), Damian Tomay (†1751 u Lepoglavi), Pantaleon Blaschke (†1775 u Olimju), Donatus Stingl (†1769 u Lepoglavi), koji nisu bili namijenjeni samo zato da bi držali neku ljekarnu, — bilo i vrlo mnogo vrsnih kirurga, kao što su bili: Ferdinandus Inzellan, Simon Forstner, Ferdinandus Kremayr, Martinus Ivanchich, Xaverius Czurahleg, Simon Tieffenproner, Fridericus Millpoeck i dr., kako je to vidljivo iz rukopisa »Liber vitae et mortis sive Cathalogus vivorum et mortuorum Fratris Ordinis Sancti Pauli primi Eremiti Provinciae Croato-Sclavonicae professorum ad futuram rei memoriam«. Taj je rukopis započeo Josip Bedeković, a nastavio anonimus, a nalazi se u arhivu čazmanskoga kaptola, pohranjenog danas u Varaždinu. Pavlin Imbro Luić sastavio je 1746. ljekarušu, tada uobičajeni medicinski priručnik — *Vrachtva vszag-danya domacha*. Pavlini su u narodu bili vrlo poznati i voljeni kao vrsni liječnici.

Napokon, ne smije se smetnuti s uma ni to da su pavlini proširenjem djelatnosti ljekarne u neku veću ustanovu htjeli izbjeći neprilike koje su crkveni redovi od 1763. doživljavali sa svojim ljekarnama, kad im je bilo zabranjeno da drže ljekarne, pa su tako 1766. počeli s ukrašavanjem kapelice Sv. Franje, a kasnije i »ljekarne«, i s tim preuređenjem samostana htjeli su ne samo spriječiti ukidanje ljekarne nego i pretvoriti je u ustanovu koja kao naučna i nastavna ustanova ne bi pala pod udar zabranâ.

Ipak do osnivanja ove prirodoslovne, medicinske i farmaceutske ustanove nije došlo jer je uskoro nakon što su freske dovršene, god. 1786, car Josip II ukinuo red pavlina. Pavlinska imovina zajedno s arhivima pripala je Mađarskoj komori, ali su arhivi 1958. vraćeni i pohranjeni danas u Hrvatskom državnom arhivu (Arhiv SRH) u Zagrebu. Njihove škole, a ni druge ustanove, država nije preuzela, samostani su pak upotrijebljeni u druge svrhe.

Nakon ukinuća pavlinskoga reda pojedini redovnici ostali su kao liječnici i ljekarnici u narodu ili u javnoj službi. Među ovima bio je i ljekarnik Jakob K a y s e r, kojega je ukinuće reda stiglo u Olimju, pa se on odselio u Celje, gdje je preuzeo tada poznatu Ferjančičevu ljekarnu.

Izvan hrvatskoga državnog područja veliku su ulogu igrale bratovština sv. Jeronima i bratovština sv. Duha, osnovana od pape Inocencija III (1198—1216). One su važne u ovoj raspravi jer su u Rimu uzdržavale gostinje, a družba sv. Jeronima i bolnicu, za hrvatske hodočasnike i posjetnike Rima. Njih je humanist Tommaso Perentucelli kao papa Ni-

kola V (1447—1455) bogato obdario. Bolnica je radila sve do 1870, kad je dotrajala a i postala nepotrebna, pa ju je papa Pio IX ukinuo, premda je bratovštinu obnovio i u modernom smislu unaprijedio.

Svjetojni kler

I samostalni svećenici izvan crkvenih redova kao i naobraženi ljudi u srednjovjekovnim školama gdje se učila filozofija i bogoslovija služili su u srednjem vijeku, pomanjkanju liječnika, kao pravi liječnici i savjetnici svoga stada i naroda. Ove su škole onda bile osnovane prema zaključku Lateranskoga crkvenog sabora 1179. i bile su najviše škole kulturne Evrope. U njima se učila svekolika tadašnja nauka, a uz bogosloviju se učila i neka vrsta pastoralne medicine, kao što se uz filozofiju učila i nauka o prirodi, dakako po Aristotelu i crkvenim piscima. Neki svršeni đaci ovih crkvenih škola proslaviše se kao svećenici i kao liječnici, poneki napustiše svećeničko zvanje da se posvete liječenju naroda, a poneki pak napustiše liječništvo te se predaše svećeničkom zvanju.

Prvi tako stručno školovani liječnik bio je Petar iz Lombardije, koji je bio biskup u Narni, a 1161. postade splitski nadbiskup. Za njega kaže kroničar Toma Arhiđakon u svojoj kronici »Historia Salonitana« iz 13. st.: »erat autem praecipue eruditus in scientia phisicali« i »erat optimus medicus« pa dodaje da je prema izgledu lica postavljao dijagnoze kod bolesnika, proricao tok i ishod bolesti i propisivao lijekove. Na glasu kao liječnici bili su god. 1180. splitski kanonik Petar; god. 1217. osobni liječnik-fizik kralja Andrije I (1205—1235) i kasnije splitski nadbiskup Aleksandar; god. 1253. zagrebački kanonik Petar; god. 1260. bosanski franjevac Ivan. Jacobus de Placencia Lombardus bio je osobni liječnik kralja Karla I Roberta Anžuvina (1301—1342) i, prema tome, nosio najvišu liječničku čast u državi — bio je protomedicus. S kraljem je putovao u ratni pohod na Siciliju, zatim je bio poslanik na papinskom dvoru u Avignonu i na kraju, god. 1343, postao biskup zagrebački, što je bio sve do svoje smrti god. 1348. Donio je u Zagreb brojne medicinske rukopise, od kojih su se neki sačuvali u Zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici, danas pohranjeni u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Po svemu izgleda da je on namjeravao u Zagrebu osnovati kaptolsku liječničku školu. Još kasnije, god. 1376—1390, spominje se u Zagrebu Augustinus »sacerdotus — medicus«.

U to doba ima i za Hrvatsku najveću važnost medicinska škola koja se razvila u Salernu. Ona je tu važnost zadržala sve do doba kad je njena važnost u ostalom svijetu već davno minula.

Iz Salerna dolaze liječnici u hrvatske krajeve početkom 14. st. Tako god. 1302—1313. boravi u Dubrovniku magister Ricardus de Salerno (vjerojatno Riccardus de Cesario), a god. 1305. došao je u Dubrovnik Petar Marancinus de Salerno, član jedne poznate salernske porodice koja je od 13—15. st. dala nekoliko liječnika. God. 1336. spominje se u Dubrovniku Ivan de Stilo, a god. 1345. i sin mu Toma. Oba su bili liječnici i ljekarnici, što u to doba nije više bio običaj. Lijekove su dobivali iz Italije posredstvom Ivanova sina a Tomina brata Čokte (Cocta), koji je bio uvaženi trgovac. God. 1348. napušta Toma ljekarnički posao i dio svoga imet-

ka ulaže u ljekarnu ljekarnika Muccyarello Bonaconta d'Ancona, zajedno s ortakom, nekim Captanijem. Daljnji tog djelovanja članova obitelji de Stilo nije poznat, ali se 1361. više ne spominju, nego se iz dokumenta dubrovačkog arhiva vidi da Dubrovčani te godine (1361) šalju opunomoćenika u Salerno kako bi ondje potražio jednog dobrog liječnika-fizika. Da li je to uspjelo, također se ne zna. God. 1426. boravi u Dubrovniku liječnik Giacomo Mazia iz Salerna, koji je izliječio jedan ulcus cruris podvezivanjem varikozne vene safene (vena saphena) (allaciare venam), što je za ono doba bio zaista novatorski zahvat.

Prekretnica u povijesnom razvoju medicine kod Hrvata nastala je koncem 13. i početkom 14. st. Velik napredak medicinske nauke u Evropi, prijelaz od samostanske na skolastičku medicinu odrazio se tada i u Hrvatskoj, gdje su se nastanili liječnici koji su bili izučeni na znamenitim evropskim sveučilištima. Dakako da je i među ovima još uvijek bilo najviše onih koji su učili filozofiju, medicinu i bogosloviju zajedno. Takvi su bili naročito polaznici sveučilišta u B o l o g n i. Ovdje je bilo na pretek prilikâ i mogućnosti za učenje hrvatskih muževa i mladića, osobito otkada je ovdje postojao kolegij zagrebačkoga kaptola.

U Bologni je, naime, već u 14. st. bilo više kolegija uza sveučilište. Gotovo svi kulturni evropski narodi imali su ovdje svoj kolegij, a neki i po više njih. Najodličniji od svih bio je španjolski kolegij, koji je 1364. osnovao kardinal Egidius Albornoz, a održao se sve donedavna. Hrvati su svoj kolegij dobili u 16. st., kad ga je 1553. o svom trošku osnovao zagrebački i ostrogonski prepozit Pavao Zondinus i nazvao »Collegium hungarico-illyricum«. On je zapravo bio politički emigrant, jer je bio protivnik Ivana Zapoljskoga, pretendenta na hrvatsko i mađarsko prijestolje i njegova zagovornika i prijatelja, zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödyja, te se, progonjen, sklonuo u Rim. Na proputovanju kroz Bolognu on je u ulici Cento Trecento kupio kuću građanina Lorenza Reffrigerija za svotu od 1950 bolonjskih funti srebra i uredio je za kolegij. Taj kolegij postojao je više od 200 godina, naime do 1781, kad ga je car Josip II ukinuo. U tom kolegiju stanovalo je za njegova postojanja i školovalo se u nizu mnogo godina nekoliko stotina hrvatskih pitomaca, duhovnika i svjetovnjaka, besplatnih pitomaca (alumni) i onih koji su plaćali za stan i opskrbu (convictores), koji su na sveučilištu učili ne samo filozofiju i bogoslovlje nego i medicinu. Vlasnici zavoda bili su kanonici zagrebačkoga kaptola, a jedan od njih bio je uvijek i rektor zavoda. Prvi rektor bio je Stjepan Leporinus, a prvi pitomac pranećak osnivačev Ivan Zondi. Posljednji rektor bio je Antun Turković iz Samobora pokraj Zagreba. Na kraju 17. st. bio je Hrvatski kolegij u Bologni već tako na glasu, da je bivši njegov pitomac, zagrebački kanonik Juraj Patačić od Zajezde, napisao o njemu posebnu spomenicu »Gloria collegii Ungarolyrici Bononiae fundati sive viri honoribus et gestis illustres, qui ex hoc collegio prodiverunt . . . Bononiae MDCXCIX [1699]«.

Većina ovih učenika kasnije se bavila bilo filozofijom i bogoslovljom (koje su uvijek išle zajedno) bilo medicinom i prirodoznanstvom, ali je bilo nerijetko slučajeva da se pokoji od njih bavi i filozofijom i bogoslovljom i medicinom zajedno ili da se najprije posveti samo liječničkom zvanju a da se kasnije prikloni svećeničkome, što se kod svršenih đaka drugih sveučilišta rijetko događalo.

Iz Bologne su došli mnogi liječnici u službu hrvatskih gradova ili u službu velikaša:

God. 1294. ima knez Juraj Šubić Bribirski svoga osobnog liječnika, nekog magistra Benvenuta.

Guglielmo de Varignana, sin Bartolomea, koji je 1318. kao gibelin morao bježati iz Bologne, bio je osobni liječnik politički i diplomatski savjetnik i poslanik bana Mladena Šubića koji je nosio naslov »ban Hrvatske i Bosne, knez Zadra i princeps Dalmacije«. Njegovo djelo *Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos* dovršeno je 1319. i sačinjeno je po nalogu bana Mladena Šubića. Na jednom rukopisu koji se čuva u Državnoj knjižnici u Münchenu stoji dedikacija Mladenu Šubiću a počinje inicijalom u kojem je prikazan Mladen Šubić u nošnji mletačkih patricija, a pred njim kleči Guglielmo u ljubičastoj togi. God. 1320. ide Guglielmo po nalogu bana Mladena Šubića u Veneciju na pregovore radi Šibenika. Nakon pada Mladena Šubića god. 1322. Guglielmo de Varignana nudio se Dubrovčanima i Dubrovačkoj republici, pa je čak i potpisao ugovor na 2 godine, ali nije došao u Dubrovnik, i Dubrovčani traže drugoga liječnika jer da Guglielmo de Varignana »ducit nostros syndicos pro verbis«, što znači da dubrovačke poslanike koji su ga snubili da nastupi službu u Dubrovniku — vuče za nos. U stvari, Guglielmo je onda bio saznao da su srušeni njegovi politički protivnici u Bologni i da se može vratiti, što je i učinio i boravio zatim u Bologni sve do svoje smrti 1330.

God. 1490. primljen je u službu Dubrovačke republike kao liječnik-fizik Antonius de Vitoris de Faventia, civis Bononiensis (Antonio de Vettori), donedavna profesor medicine u Bologni, koji je ostao u Dubrovniku sve do svoje smrti, god. 1516. Nekako u isto doba njegov brat Dyonisius bio je kancelar Dubrovačke republike, do smrti god. 1501. Antonio je posredovao da u Dubrovnik dođe njegov zemljak i imenjак, artium et medicinae doctor, Antonio de Medici de Faventia, koji je zaista 1505. primljen u državnu službu i bio »physicus, salariatus communis«. Ne pripada glavnoj obiteljskoj lozi Medici iz Firenze, nego posve sporednoj, iz Favenze. Vrlo brzo je umro (1506), ali je zaslužan jer je Dubrovniku ostavio bogatu knjižnicu i velik broj predmeta kulturne i umjetničke ostavštine.

Nešto kasnije namješten je u Dubrovniku kao liječnik-fizik Benedetto, sin Antonija de Vettori (poznat pod imenom Victorius Faventinus, †1561), koji je napisao mnogobrojna djela između 1516. i 1557, a koja su u naknadnim izdanjima izlazila sve do 1682. U nekima od njih spominje on i zdravstvene prilike u Dubrovniku.

Ovi Faventinci došli su u Dubrovnik kao politički izbjeglice iz Italije, a to će kasnije učiniti mnogi liječnici (i neliječnici) i naći sklonište i utočište u slobodoljubivom i slobodnom Dubrovniku.

Đak bolonjskoga sveučilišta a kasnije tu i profesor bio je, među ostalima, Dominko Dubrovčanin (Domenico de Ragusa), rođen u Dubrovniku u drugoj polovici 14. st. Otac mu je bio neki Galeotto di Rolandi. Medicinu je valjda učio u Bologni, gdje je 1394. primljen u kolegij filozofa i liječnika. God. 1395. počeo je predavati astrologiju na sveučilištu u Bologni, a 1398. i 1399. i zatim od god. 1415. do 1427. pre-

davao je praktičnu medicinu i astrologiju naizmjenice na sveučilištima u Sieni i Bologni. Bio je tipičan predstavnik srednjovjekovne arabističke medicine. Napisao je nekoliko stručnih rasprava, uglavnom terapijskih priručnika i praktične komentare arapskih medicinskih djela u duhu skolastičke medicine. Rukopisi ovih djela u velikoj su mjeri izgubljeni, ali se ipak sačuvalo ponešto u knjižnicama Firenze, Vatikana, čak i u New Yorku i drugdje, tako npr. rasprave: *Experimenta, Consilium ad curam lapidis et podagre, Receipta, De venenis* (kompilacija istoimenoga djela Pietra d'Abano), *commentaria super primam sententiam canonis Avicennae, Receipta super tertiam sententiam canonis Avicennae*. Djelo *De urinis* (kompilacija djela Isaaca Judeusa) imalo je biti objelodanjeno oslikano kao prvi udžbenik uroskopije; slikar je bio Gentile de Fabiano. Dominko Dubrovčanin umro je u Bologni, gdje je i pokopan u crkvi Sv. Franje u samostanu istoga sveca, samostanu koji je tada bio glavno sastajalište bolonjskih liječnika i središte medicinskoga fakulteta.

Vjerojatno je Galeotto Dominici de Ragusia, koji se od 1438. do 1453. spominje kao profesor medicine u Bologni, a o kojemu se ništa potanje ne zna, bio sin Domenika.

Dak bolonjskog sveučilišta bio je i doctor medicinae et canonicus ecclesiae Jeronimus, koji se u Zagrebu spominje između 1516. i 1524.

God. 1556. postigao je u Bologni doktorat filozofije, teologije i medicine kasniji zagrebački kanonik i čazmanski prepošt Ivan Zaystoci.

Aloysius Georgirius, alias Gjurašević, rodnom Dubrovčanin, studirao je medicinu u Bologni i u Njemačkoj. Od 1553. bio je liječnik u Dubrovniku. Napisa je djelo *De ratione medendi eos qui sub climate Ragusae nati sunt*. God. 1547. i 1548. bio je poslanik Dubrovačke republike na dvoru cara Karla V. Proslavio se kao liječnik, astrolog, kozmograf i geograf te profesor medicine u Bologni, gdje je i umro god. 1565. Nad grobom mu je natpis: Aloysius Georgirius ex Epidauru in Dalmatia 1565.

Toma Budislavić (1521—1608) bio je najpre brijač, izučen od oca Vice, također brijača, a kasnije upućen u prirodne nauke od strica, uvaženog učenjaka-dominikanca Grgura — odlazi Toma s nekim stričevim rukopisima u Bolognu, gdje 1572. stječe doktorat nauka općega obrazovanja, svete filozofije i medicine. Zatim je bio liječnik u Dubrovniku, pa odlazi u Rim, gdje stupa u tajnu papinsku službu, od 1574—1581. boravi u Carigradu, gdje liječi sultana Murata III (1574 — 1595), zatim 1582. odlazi u Poljsku, gdje igra veliku ulogu na dvoru krakóvskog biskupa Petra Myszkowskog i kralja Stefana Bathoryja (1575 — 1586) ,od koga dobiva i plemstvo i razne počasti, a onda se ponovno vraća u Dubrovnik, opet kao liječnik i kao takav odlazi po liječničkom ali i po drugom — političkom, poslu da liječi razne velikaše po Bosni, i Hercegovini, a žestoko se angažira i u kulturnom životu Dubrovnika, pa među ostalim izdaje spjev *Jeđupka* od svoga pokojnog rođaka Andrije Čubranovića i štampa ga u Veneciji kog svog rođaka Mara Batitorea. Pod kraj života napušta liječničko zvanje i postaje trebinjsko-mrkanski biskup za susjedne hercegovačke krajeve pod turskom vlašću. Zato ode u Rim na konsekraciju a vraćajući se preko Napulja kući, umre

u Napulju god. 1608, gdje je i pokopan. Oporučno je odredio da se osnuje konvikt za rimokatoličke klerike za njegovu biskupiju.

Zanimljivo je da bolonjsko sveučilište igra u hrvatskim krajevima važnu ulogu još u doba kada je sveučilište u Padovi, osnovano 1222. od bolonjskih disidenata, već bilo na velikom glasu i uvelike preotimalo čak i iz hrvatskih krajeva. Zato uz Napulj i Padovu polazi bolonjsko sveučilište i Đuro Baglivi, a čak bolonjskoga sveučilišta, tada već znatno moderniziranoga, bio je u 18. st. Dubrovčanin Luka Stulli.

Na kraju treba se sjetiti i toga da dvije bolnice u Zagrebu, Zakladna bolnica Milosrdne braće i Bolnice sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga, vode direktno do Medicinskog fakulteta zagrebačkoga Sveučilišta.

Zakladnu bolnicu sagradio je 1804. zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, spojivši zaklade nekoliko manjih bolnica i hospitala u Zagrebu i dodavši svoj obilan prilog. Bolnica je bila sagrađena na tadašnjoj Harmici, kasnijem Jelačićevom trgu, danas Trgu Republike. Uprava je povjerena redu Milosrdne braće iz Slovačke, koji su ujedno bili i prvi kirurzi, a vodili su i tada moderno već opremljenu ljekarnu, koja je imala pravo javnosti i mnogo je služila stanovnicima Zagreba u tada već razvijenom »Donjem gradu«. Bolnica se na tom mjestu nalazila do 1933, kad je zgrada srušena a zemljište prodano da se dobije novi kapital za zakladu i sagradi najmodernija bolnica na Rebru, što je učinjeno 1942. U tu zgradu uselile su se 1945. neke klinike Medicinskog fakulteta i cijela je zgrada pretvorena u kliničku bolnicu.

U samostanu sestara sv. Vinka Paulskoga u današnjoj Frankopanskoj ulici bila je uređena bolnica-hospital. Sestre su neko vrijeme vodile i u to doba sagrađenu Zemaljsku bolnicu na trgu koji se razvio između Frankopanske i Savske ulice. Ta je zgrada kasnije služila za razne svrhe a imala je 1874. biti klinička zgrada Medicinskog fakulteta, ali kako do osnivanja toga fakulteta nije došlo, dana je 1882. za glavnu zgradu sveučilišta, te je u nju stavljen rektorat i pravni i filozofski fakultet. Sestre milosrdnice sagradile su najprije bolnicu u Ilici 83, a malo kasnije modernu bolnicu u obliku paviljona na Vinogradskoj cesti, koja je i danas jedna od najvećih i najboljih bolnica u Hrvatskoj. Primarni liječnici ove bolnice: Teodor Wickerhauser, Miroslav pl. Čačković-Vrhovinski i Dragutin pl. Mašek-Bosnodolski — postali su 1917. prvi triumviri-osnivači Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

BIBLIOGRAFIJA:

BARLE, J., *Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda*, Lij. vjes. XXIX, 1907.

BAZALA, V., *Povijesni razvoj medicine u hrvatskim zemljama*, Znanstvena knjižnica Hrv. izdavačkog bibliografskoga Zavoda, Zagreb 1943., knjiga 2.

Povijesni razvitak bolnica kao zdravstvenih ustanova, Lij. vjes. LXIV, 2 (1942) 53—55; Hrvatska enciklopedija III, 38—42.

Salerno, medicinska škola Srednjega vijeka, »Novine« br. 97. Zagreb 20. IX 1943.

Svećenici kao liječnici, Lij. vjes. LX, 9 (1938) 552—558; Les prêtres medecins, Med. pregled XIII, 7—9 (1938) 130—136.

Nekoliko riječi u spomen Franje Gracića i Mate Nikolića, liječnika-franjevaca, povodom akcije za izgradnju njihova mauzoleja u Kreševu, Lij. vjes. LXII, 3 (1940) 176.

Olimje — poskus ustanovitve naravoslovne, medicinske ali farmaceutske fakultete, Farmaceutski vestnik XVIII, 5—8 (1967) 109—114.

Hrvatski kolegij u Bologni, spomenik stare hrvatske duhovne kulture, Alma mater Croatica I, 18, 1942.

Stric Grgur i nećak Toma Budislavić-Budisaljčić, »Republika« 2—3 (1954) 255—259; Farmaceutski glasnik XIII, 1 (1957) 48—50.

Toma Budislavić, un médecin Ragusain en Pologne, Compte rendu XVIIe congrès international d'Historie de la Médecine, Varsovie-Cracovie 1962, str. 160—163.

GLESINGER, L., Prva medicinska knjiga na hrvatskom jeziku (Pavićev prijevod salernitanskih regula), Alma mater Croatica 2 (1940) 56—61.

GRMEK, M. D., Salerno i Hrvatska, Lij. vjes. LXXV, 9—10 (1953) 259—265.

Život i djela Dinka Dubrovčanina, Anali Historijskoga instituta JAZU u Dubrovniku, god. II, 1953 (pos. otisak).

Srednjovjekovni salernski medicinski rukopis u arhivu JAZU, Starine, knj. 45 (pos. otisak). Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII. stoljeća, »Iz hrvatske medicinske prošlosti«, Zagreb 1954, 35—63.

PRIMOŽIĆ, D., Medicinske zanimljivosti iz starih hrvatskih kalendara, »Iz hrvatske medicinske prošlosti«, Zagreb 1954, 209—215.

TARTALJA, H., Ljekarna u Hospitalu Domus Christi u Dubrovniku, Saopćenja 10, 1 (1967) 49—54.

Zasluzni farmaceuti Dubrovnika, Saopćenja 10, 1 (1967) 55—63.

VELNIĆ, V. J., Hrvatski medicinski spjev Ignacija Aquilinija iz god. 1905, »Iz hrvatske medicinske prošlosti«, Zagreb 1954, 216—226.

Ljekarnica Male braće u Dubrovniku (Historijat i njene kulturne tekovine). Saopćenja 10, 3 (1967) 201—212.

SUMMARIUM:

Auctor articuli investigare intendit, historica sequendo documenta, quid filii Ordinum religiosorum necnon alii e clero inde ab adventu Croatarum in hodiernam eorum patriam pro scientia et arte medica fecerint. Conventus Ordinum religiosorum tamquam centra scientiae et artis medicae habebantur. Cogita ad filios S. Pauli eremitae, ad filios S. Francisci, ad illos e Societate Iesu. Nec deerant pertinentes ad clerum saecularem. Tandem viri laici sub auspiciis Ordinum vel Ecclesiae edocebantur ut scientiae ac arti medicae incumbant, quatenus aegrotis adiumento esse possint. Pro illo tempore haec officia multa bona populo attulerunt. Non pauca medicamenta hodie in usu initia sua supra dictis praeclaris viris debentur.